

Türk dünyasının ortağ əlifbası - tarixi irsin gələcək körpüsü

Görünən odur ki, Şərq və Qərb bloku bir-biri ilə mübarizə aparır. Dünyanın müxtəlif regionlarında qanlı savaşlar gedir, günahsız insanlar bağlı qapılar arxasında aparılan məkrli siyasətin qurbanı olurlar. Geosiyasi maraqlar həm də dünya iqtisadiyyatına sarsıdıcı zərbə vurur. Yaranan belə xaos vəziyyətdə dost-düşməni müəyyənləşdirmək isə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə də Azərbaycan kimi təbii sərvətlərlə zəngin, əlverişli coğrafi mövqedə yerləşən dövlət üçün bu, ikiqat zəruridir. Bu baxımdan, rəsmi Bakı anlayır ki, qlobal miqyasda yaranan yeni reallıqlar türkdilli dövlətlər üçün mühüm perspektivlər vəd edir. Çünki türkdilli ölkələr arasında əməkdaşlıq kəskin dini, siyasi qütbləşmənin, millətçi əhvali-ruhiyyənin yaratdığı birlik modeli deyil. Bu, daha çox dünyanın yeni çağırışlarına adekvat cavab verən, strateji məqamları ehtiva edən sivil əməkdaşlıq modelidir. Bu səbəbdən də Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistanın daxil olduğu Türk Dövlətləri Təşkilatı regional güc mərkəzinə çevrilir. Quruma üzv ölkələr arasında siyasi, iqtisadi və sosial sahələrdə əlaqələr inkişaf edir. Mədəniyyət, elm, təhsil, turizm, gənclər və idman kimi sferalarda birgə fəaliyyət xalqlar arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin daha da dərinləşməsi ilə xarakterizə olunur.

Türkdilli ölkələrin həmrəylik tarixi

Türk ölkələrinin birliyinin bu səviyyəyə çatmasının tarixi proseslərin nəticəsi olduğunu da qeyd etmək lazımdır. Hələ 1991-ci ildə "31 Dekabr - Dünya Azərbaycan Türklərinin Həmrəylik və Birlik Günü" haqqında qərar qəbul olunub, Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə 2001-ci ildə Dünya Azərbaycanlılarının I, Azərbaycan və türk diaspor təşkilatlarının I Forumu keçirilib və Türkdilli Dövlətlərin Parlament Assambleyası yaradılıb. Birliyə Türkiyə İstiqlal müharibəsinin öndəri Mustafa Kamal Atatürkün də inamı böyük idi: "Türk Birliyinin bir gün gerçəkləşəcəyinə inanıram. Görməşəm də, bu xəyalla dünyaya gözlerimi bağlayacağam. Gələcəyin tarixi Türk Birliyi ilə yazılacaq və dünya öz dincliyini bu birlikdə tapaçaq. Türklüyün varlığı bu köhnəmiş dünyaya yeni üfüqlər açacaq. O zaman hər kəs günəşin və üfünün nə demək olduğunu görəcək".

Zamanla rəsmi Bakı və Ankaranın münasibətlərinin yüksək səviyyəyə çatması digər dövlətlər üçün yol xəritəsi rolunu oynadı, yeni dəyərlər sistemi formalaşdı. Məhz 3 oktyabr 2009-cu il tarixinin türk dünyası üçün xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu vurğulamaq lazımdır. Çünki 15 il öncə həmin gündə Naxçıvan şəhərində Türkdilli Ölkələrin Dövlət Başçılarının IX Zirvə görüşü keçirildi. Bu Zirvə görüşləri 1992-ci ildə Ankarada, 1994-cü ildə İstanbulda, 1995-ci ildə Bişkekde, 1996-cı ildə Daşkənddə, 1998-ci ildə Astanada, 2000-ci ildə Bakıda, 2001-ci ildə İstanbulda və 2006-cı ildə Antalyada da keçirilib. 2009-cu ildə Naxçıvanda baş tutan toplantıda Türkdilli Ölkələrin Əməkdaşlıq Şurasının yaradılması haqqında Naxçıvan Sazişi imzalanıb. Xatırlatmaq lazımdır ki, vaxtilə Zəngəzur bölgəsinin Azərbaycandan alınıb Ermənistanla birləşdirilməsi böyük türk dünyasını coğrafi baxımdan parçalayıb. Bu mənada Türk Şurasının yaradılmasına dair qərarın məhz Naxçıvan Zirvə görüşündə qəbul edilməsi böyük rəmzi əhəmiyyət daşıyır. Buna görə də 3 oktyabr Türkdilli Ölkələrin Əməkdaşlıq Günü elan edilib və hər il qeyd olunur. Ötən illər ərzində Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası bir təşkilat kimi əhəmiyyətli inkişaf yolu keçib. Şura ölkələrimiz arasında siyasi, iqtisadi, nəqliyyat, humanitar, turizm, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və digər sahələrdə əməkdaşlığın inkişafında mühüm rol oynayır. Türk Şurasının mötəbər beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri genişlənir. Hazırda BMT, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, ATƏT, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı kimi qurumlarla səmərəli əməkdaşlıq mövcuddur. TÜRKSOY, Türk Mədəniyyət və İrsi Fondu, Türk Akademiyası zəngin mədəni irsimizin tədqiqi maddi-mənəvi dəyərlərimizin dünya səviyyəsində təbliğində əhəmiyyətli rol oynayır. Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası uğurlu fəaliyyət göstərir və bir neçə parlamentlərarası təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edir. Birgə fəaliyyətimiz xalqların arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin daha da dərinləşməsinə xidmət edir və ölkələrimiz arasında təhlükəsizlik sahəsində də əməkdaşlıq genişlənir.

Türk xalqlarının ortağ əlifba, imla və ünsiyyət dili

Ümumiyyətlə, türk dünyası qlobal güc yolunda sürətlə irəliləyir. Eyni kökə və oxşar mədəniyyətə sahib olan türk xalqlarının bir-biri ilə sürətli inteqrasiya proseslərinin gətirdiyi müasir mərhələdə isə bu xalqların ortağ əlifba və imlaya sahib olmalarının müstəsna əhəmiyyəti var. Bu baxımdan, ortağ türk ədəbi dilinə aparan yolda vahid

imla qaydaları və əlifbanın mövcudluğu ilkin şərtlərdir. **AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun elmi işlər üzvü direktor müavini Baba Məhərrəmli** qeyd

edib ki, ortağ türk əlifbasının yaradılması türk xalqlarının birliyinin gücləndirilməsinə xidmət edən bir dövlət siyasətidir: "Artıq türk xalqları arasında mədəni, siyasi və iqtisadi əlaqələrin getdikcə gücləndiyi müşahidə olunur. Bu gün Azərbaycanın dövlət siyasətində türk xalqları arasında əlaqələrin şaxələndirilməsi və möhkəmləndirilməsi mühüm yer tutur. Məhz bu siyasətə müvafiq olaraq ortağ türk əlifbasının yaradılmasına böyük zərurət meydana gəlib. Bu əlifba gerçəkləşdikdən sonra gələcəkdə lüğətlərin, kitabların və digər mətbuat nümunələrinin nəşri nəzərdə tutulub. Bu, eyni zamanda ortağ ünsiyyətin yaranmasını sürətləndirəcək, çünki zamanın tələbi belədir və türk xalqları arasında inteqrasiyaya xidmət edir".

Əslində ortağ türk əlifbasının yaradılması məsələsi hələ 1926-cı ildə keçirilən I Türkoloji Qurultayda qaldırılmışdı. Amma təxminən bir əsr sonra türk dövlətləri bu istiqamətdə fəaliyyətə başlayıb. 2022-ci ildə Bursada keçirilən "Türk dünyası ortağ əlifba çalışmaları"nda əhəmiyyətli qərar qəbul edilib. Türk Dil Qurumu və TDT-nin əməkdaşlığı çərçivəsində türk dövlətlərindən olan alimlərin iştirakı ilə həyata keçirilən seminarlarda ortağ əlifbaya keçidin sürətləndirilməsinin vacibliyi vurğulanıb. Seminarlarda Türk Dövlətləri Təşkilatı nəzdində Ortağ Əlifba Komissiyasının yaradılması qərarı isə təşkilatın tarixində bir ilk olub. Ötən il 28-29 may tarixlərində Astanada Türk Dünyası Birgə Əlifba Komissiyasının ilk iclası keçirilib. Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Erdoğan türk ölkələrinə ortağ əlifbanın tətbiqini təklif edib. Bu il sentyabrın 9-da Bakıda Türk Dövlətləri Təşkilatının dəstəyi ilə Türk Akademiyasının Atatürk Mədəniyyət, Dil və Tarix Ali Şurası yanında Türk Dilçilik Cəmiyyəti ilə birgə təşkil etdiyi Türk Dünyasının Ortağ Əlifba Komissiyasının üçüncü iclasının keçirilməsi Azərbaycanın digər türk xalqları kimi öz soykökünə bağlılığını bir daha nümayiş etdirdi. Komissiya bu əlifba layihəsində təkmilləşdirilməsi vacib olan məsələlərlə bağlı ətraflı müzakirələr aparıb, lazımı qərarlar verib. Nəticədə 34 hərfdən ibarət Ortağ Türk Əlifbası təklifi ilə bağlı razılıq əldə olub. Təklif olunan əlifbadakı hər hərf türk dillərində olan müxtəlif fonemləri

təmsil edir. Qeyd olunub ki, artıq hərlərdən 14-nün qəbul olunması qərarının nəticələri bütün türk dünyasında maraqla qarşılanıb. **Türk Dövlətləri Parlament Assambleyasının üzvü İsmail Cingöz** bildi-

rib ki, 90-cı illərdən bu günə qədər dəfələrlə sözügedən mövzuda fikir və mülahizələrin irəli sürülməsinin bəhrələri nəhayət, 9-11 sentyabr tarixlərində Bakıda keçirilən Beynəlxalq Türk Akademiyası və Türk Dil Qurumu tərəfindən təşkil olunan "Türk Dünyası Ortağ Əlifba Komissiyası"nın üçüncü iclasında öz təsdiqini tapdı: "1990-cı illərdə Sovet İttifaqının dağılması ilə müstəqil türk dövlətləri yarandı. Bu türk dünyasında böyük sevinc və coşuq hissi ilə qarşılandı da, özü ilə bərabər əlifba problemini də gündəmə gətirdi. Məsələnin həllini tapması, türk dünyasının inteqrasiyası məqsədilə mədəniyyətlə tarixin vəhdəti nəzərə alınmaqla bərabər, ortağ əlifbanın yaradılması istiqamətində işlərə başlanılıb. Təbii ki, bu türk dövlətlərinin və türk dünyasının gələcəkdə inteqrasiyası, eyni fikir və baxışlar çərçivəsində hərəkət etməsi üçün böyük bir addımdır. Bu baxımdan, ümid edirik ki, yeni əlifba türk dünyasına faydalı olacaq və gələcəkdə bu problem həllinə, mədəniyyətin, tarixin birliyinə bir örnək olacaq. Bu, həmçinin çox əhəmiyyətli bir inkişaf olaraq tarixdə yerini alacaq və gələcəkdə Türk dünyasının inteqrasiyasının sürətlənməsini təmin edəcək".

Razılılaşdırılmalı olan məqamlar

Nəzərə almaq lazımdır ki, türk dünyası differensiasiya nümunəsidir. Yeni türk xalqları zaman-zaman bir-birindən ayrılıblar. Bu gün həm də dünyada qloballaşma prosesi gedir və türk xalqlarının bu prosesdən geridə qalması qəbul ediləməzdir. Bu zaman tarix özü ictimai-siyasi prosesləri sıxışdırır. Biz bu differensiasiya ilə yanaşı, həm də inteqrasiyaya da maraqlıyıq. Ona görə də bu gün türk dünyasının şüarı daha çox inteqrasiya, daha az differensiasiya kimi də qiymətləndirilə bilər. Əlifba da ciddi bir yenilik yoxdur, yeni latın əlifbasına keçmiş türk xalqlarının əlifbalarındakı işarələr aşağı-yuxarı eynidir. Yalnız bir neçə problem var ki, onlardan ən mühümü bütün türk dillərinin yazısında eyni səsə eyni işarəsinin olmasıdır. **Azərbaycan Atatürk Mərkəzinin direktoru, akademik Nizami Cəfərov** bildirib ki, eyni hərf eyni cür oxuyaq, yəni bilək ki, bu bizim də, onların da əlifbasında "s" kimi oxunur. Hazırda mövzu ətrafında geniş müzakirələr gedir. Türk dünyasında bu məsələ ilə bağlı səlahiyyətli elm adamlarının apardıqları müzakirələr xalqları, dövlətləri və elmi mühitləri ilə razılışdırılır. Bu müzakirələr Türk Dövlətləri Təşkilatının himayəsində baş verir və son qərarı da qurumun tövsiyəsi ilə ayrı-ayrı türk dövlətləri, onların prezidentləri, parlamentləri elan edir. Amma mükəmməl bir nümunə vermək lazımdır idi ki, bu, türk dilləri üçün bir növ koordinasiya olsun. Yeni hər türk dövləti müstəqil qərar qəbul

etməsin. Bu qarşılıqlı əlaqə inteqrasiyanın əsas göstəricilərindən biridir. Məsələn, elə türk xalqı var ki, bu gün eynən "ş"ni "sh"lə yazır. Özbəklər bu cür qəbul etmişdilər, amma müzakirələrdən məlum oldu ki, dəyişməlidirlər. Yeni türklər, azərbaycanlılar necə yazırsa, o cür də yazı bilərlər ki, fərqlilik olmasın. Elə türk xalqı var ki, məsələn, onun dilində "ə"nin işarəsi olsa da, səsi yoxdur. Türkiyə türklərində "ə" işarəsi yoxdur. Bir Azərbaycan, bir də qazaxlar istifadə edir. Çünki bu, onlar üçün o qədər əhəmiyyətli deyil. Amma bizdə "ə" səsi və onun işarəsi çox geniş istifadə olunur. Müzakirələrdə, əlbəttə, ümumi qarşılıqlı təkliflər olur. Məsələn, belə bir təklif səslənirdi ki, siz də "ə" işarəsindən imtina edin, bu hərlə olan sözləri "e" ilə yazın, "ə" ilə oxuyun. Amma biz bunu qəbul edə bilmədik, ona görə ki, bu dilimizin fonetik quruluşuna, ədəbi dilin normasına təsir edə bilər. Eyni zamanda bizə təklif olundu ki, bəlkə iki nöqtə ilə yazsaq, onu da qəbul etmədik. Çünki biz artıq o təcrübəni keçmişdik. İlk dəfə latın əlifbasına keçəndə "A" üstündə iki nöqtə ilə yazıldı, amma cəmiyyət onu qəbul etmədi. Hətta dedilər ki, "ə" işarəsi guya kiritiləndən sonra gəlib. Təbii ki, biz onu çox asanlıqla sübut etdik. Bütün türk dünyasında ən böyük təcrübə bu sahədə Azərbaycana məxsusdur ki, bu, kiritilən əlifbasına aid olmayan bir işarədir. Bütün bu məqamlara görə müəyyən məsələlərə yenidən baxmaq lazımdır".

Əlifbanın gələcəkdə necə işləniləcəyinə gəldikdə isə ilk versiyaya görə, bu, Türk Dövlətləri Təşkilatının sənədlərində və ayrı-ayrı türk dillərində istifadə olunacaq. Qəbul olunan əlifba bütün türk dillərində işləncək. Amma burada söhbət ortağ türk dilindən getmir. Məsələ ümumi türk əlifbası ilə bağlıdır ki, hər bir türk xalqı bu əlifbadan özünəməxsus uyğun işarəni işlədəcək. Məsələn, "ə" işarəsi özbəklərdə, qazaxlarda var, amma qırğız, türkmən yazısında yoxdur, onlar işlətməyəcək. Amma bu işarə ümumtürk əlifbasında azərbaycanlılara məxsus bir simvol olacaq. Bu, ortağ bir dilə qarşılıqlıdırılmamalıdır. Söhbət ayrı-ayrı türk dillərinin ümumişərə əlifba bazası korpusundan gəlir ki, artıq bu, yaradılıb. Bundan sonra müvafiq normativlərlə hesablaşmaq labüddür. Həmçinin gələcəkdə bu əlifbadan istifadə etməklə monoqrafiyaların, jurnalların təsis olunacağını güman etmək olar. Bu dildə mətbuat da yaradıla bilər. Çünki çap işi olmasa, bu, heç zaman gerçəkləşə bilməz. Məsələn, latın qrafikalı əlifbaya keçid təqribən 10 il zaman aldı. Yeni proses kifayət qədər uzundur. Ortağ Türk Əlifbasında nəşrlər çap olunsaydı, onun istifadəsi genişlənməz. Bura internet resursları da daxildir ki, onlar sözügedən əlifbanın uzunömürlülüyünü təmin edəcək. Türk dünyası üçün son dərəcə zəruri olan bu məsələnin həlli isə bütün ziyalılarının, o cümlədən xüsusi olaraq türkoloqların qarşısında mühüm bir vəzifə kimi dayanır.

Hazırladılar:
Jalə QASIMZADƏ,
Nəzrin ELДАРQIZI,
"Respublika".